

ว่าด้วยทหารช่างบางเรื่อง :

มุมมองทางประวัติศาสตร์

พ.อ.เกรียงไกร แข็งแรง

พระบิดาแห่งเหล่าทหารช่างและนามค่ายภาณุรังษี

พระบิดาแห่งเหล่าทหารช่างนั้นคือ พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ในขณะที่ที่ตั้งของกรมการทหารช่างได้รับการขนานนามค่ายว่า “ค่ายภาณุรังษี” มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๔ ตามพระนามของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ จึงควรทำความเข้าใจในพระประวัติและความเกี่ยวข้องกับเหล่าทหารช่าง ที่ตั้งของกรมการทหารช่าง และจังหวัดราชบุรี

พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระนามเดิม “พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร” ประสูติ ณ วันจันทร์ที่ ๒๓ ม.ค. ๒๔๒๔ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๓๕ ใน ร.๕ กับเจ้าจอมมารดาวาด ทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแฮร์โรว์ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ สาขาวิศวกรรมโยธาและด้านทหารช่างจากโรงเรียนทหารช่างแห่งซัทแทม* จากนั้นทรงเริ่มรับราชการเป็นนายร้อยตรี กองทหารอินยิเนีย โดยเป็นนายร้อยตรีนอกกองประจำการ กองร้อยปี ๒ กรมบัญชาการทหารบกมณฑลกรุงเทพฯ ใน ๖ พ.ย.๒๔๔๔ ต่อเมื่อเสด็จกลับประเทศไทยในปี ๒๔๔๗ ทรงได้รับยศเป็นพันตรี แห่งกรมยุทธนาธิการทหารบก มีหน้าที่อบรมนายทหารช่าง

ในปี ๒๔๔๘ ทรงเป็นอาจารย์สอนวิชาทหารช่างให้กับนักเรียนนายร้อยทหารบก ในปีนี้ทรงแต่งตำราวิชาทหารช่างขึ้นเกี่ยวกับสะพานและวิธีใช้ไม้ ส่วนเล่มที่สองจัดทำขึ้นในปี ๒๔๔๙ และในปีเดียวกันนี้เมื่อ ๒๑ ก.ย. พันเอกพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรทรงดำรงตำแหน่งจเรทหารช่าง (เอกสารบางชิ้นระบุว่าในปี พ.ศ.๒๔๕๑) ครั้นปลายปีทรงเป็นกรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน พ.ศ.๒๔๕๑ ทรงได้รับยศเป็นพลตรี เป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ (รักษาพระองค์) (น่าจะยังคงรั้งตำแหน่งจเรทหารช่างด้วย: ผู้เขียน) และทรงเป็นราชองครักษ์พิเศษ

พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระบิดาแห่งเหล่าทหารช่างไทยภาพนี้ปรากฏในพิพิธภัณฑ์ภาพถ่ายของอังกฤษ ระบุว่าถ่ายเมื่อ ๒๙ พ.ค.๒๔๖๓ โดย Bassano (ไม่แน่ใจว่าเป็นบุคคลหรือร้าน) ที่มา: <http://www.npg.org.uk/collections/search/person.php?LinkID=mp60849>

* เอกสารหลายฉบับให้ความหมายในเรื่องนี้คลาดเคลื่อน หรือตัดตอนไปก็มี เช่น เอกสารของการรถไฟฯ บางฉบับระบุว่าโรงเรียนวิศวกรรมทหาร ซัทแทม ซึ่งเมื่อผู้เขียนสืบค้นไปในที่สุดแล้ว พบว่า ก็คือ โรงเรียนทหารช่าง แห่งกองทัพบกสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) นั่นเอง มีชื่อเป็นทางการว่า “The Royal School of Military Engineering: British Army’s Royal Engineer” ซึ่งตั้งอยู่ในสถานที่ที่เรียกว่า Chatham ณ เมือง Kent ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของอังกฤษ เป็นสถาบันเก่าแก่ที่ก่อตั้งมานับร้อยปี นี่เป็นหลักฐานหนึ่งซึ่งแสดงว่าพระองค์ท่านสำเร็จจากสถาบันของทหารช่างโดยตรง

พ.ศ.๒๔๕๒ พล.ต.กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงปรับปรุงตำราอาหารช่างเล่ม ๒ ว่าด้วยวิธีชุดบ่อระเบิด และวิธีใช้ดินระเบิด

พ.ศ.๒๔๕๓ มีการจัดตั้งแผนกอาหารช่างขึ้นในกระทรวงกลาโหม อีกทั้งมีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดการช่างทหาร ขึ้นตรงต่อแผนกอาหารช่าง พ.ศ.๒๔๕๔ ทรงรักษาการเจ้ากรมรถไฟสายเหนือ ทรงนำอาหารช่างและอำนาจการชุดเจาะถ้ำขุนตานวางรางจนถึงเชียงใหม่

พ.ศ.๒๔๖๐ เมื่อมีการรวมกรมรถไฟสายเหนือเข้ากับกรมรถไฟสายใต้ เป็น กรมรถไฟหลวง พระองค์ทรงได้รับมอบหมายเป็นผู้บัญชาการ ครั้นถึง ๑๘ ก.ย. มีการจัดตั้งกรมจเรการช่างทหารบก มีหน้าที่เกี่ยวกับทหารช่างและเครื่องมือทหารช่าง โดยมีจเรการช่างทหารบกเป็นผู้บังคับบัญชาสิทธิขาด ขึ้นตรงต่อเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พล.ท.กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธินทรงดำรงตำแหน่งนี้ ครั้นปลายปีเกิด

ความเกี่ยวข้องกับการรถไฟอย่างแท้จริงของทหารช่างน่าจะเกิดขึ้นเมื่อกรมพระกำแพงเพชรทรงรักษาการเจ้ากรมรถไฟสายเหนือ ทรงนำและอำนาจการทหารช่างชุดเจาะและวางรางรถไฟถ้ำขุนตาน ครั้นพ.ศ.๒๔๖๐ ทรงนำทหารช่างซ่อมแซมทางรถไฟสายเหนือและนครราชสีมาที่เสียหายจากน้ำท่วม

น้ำท่วมใหญ่ทางรถไฟสายเหนือและสาย นครราชสีมา รถไฟเดินไม่ได้ ๔ - ๕ วัน ทางขาด กระทรวงกลาโหมได้ส่งทหารช่าง ๓ กรม* เข้าซ่อมแซม โดยมี พล.ท.กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธินเสด็จตรวจงานด้วยพระองค์เองทั้งวัน ทั้งคืน จนสำเร็จอย่างรวดเร็ว ในปีนี้ยังทรงพัฒนาเครื่องวิทยุโทรเลขและโทรศัพท์ แบบ จข.๑ (จเรทหารช่าง ๑) พระองค์ยังทรงรับผิดชอบบังคับบัญชาและปรับปรุงกิจการรถไฟฟ้าหลวง กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม กรมไปรษณีย์โทรเลข กิจการวิทยุและวิทยุกระจายเสียง

พระองค์ทรงเป็นเจ้านายนักปฏิรูปกิจการทางทหารช่าง การบิน การรถไฟ การไปรษณีย์โทรเลข และกิจการอื่น ๆ อีกมากมาย ทรงเป็นต้นราชสกุล “จักรไชย” และทรงเป็นพระบิดาแห่งเหล่าทหารช่างที่พวกเราทุกคนมีความภาคภูมิใจ และยึดถือเอาเป็นแบบอย่างตลอดมา จนกระทั่งในปี ๒๕๒๗ เมื่อ ๒๗ ธ.ค. จึงมีพิธีวางศิลาฤกษ์พระอนุสาวรีย์ของพระองค์ และมี

* กรมทหารบกช่างที่ ๑, ๒ และ ๓ โดยที่ กรมทหารบกช่างที่ ๑ ขึ้นตรงกองพลทหารบกที่ ๒ มีที่ตั้งอยู่ที่ กรุงเทพฯ กรมทหารบกช่างที่ ๒ ขึ้นตรงกองพลทหารบกที่ ๓ มีที่ตั้งอยู่ที่ อโยธยา ทั้งสองหน่วยมี นขต. ๒ กองพัน คือ ช่างสนามและช่างสะพาน ส่วนกรมทหารบกช่างที่ ๓ ขึ้นตรงมณฑลทหารบกที่ ๕ นครราชสีมา มี กองพันทหารช่างสนามและช่างรถไฟเป็นหน่วยขึ้นตรง

พิธีเปิดพระอนุสาวรีย์ในวันที่ ๒๐ ส.ค.๒๕๓๓ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในพระกรุณาธิคุณของพระองค์ สำหรับนามแห่งค่ายภาณุรังษี ซึ่งเป็นที่ตั้งของกรมการทหารช่าง นั้น มีความเป็นมาที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ของจังหวัดราชบุรี ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ สมุทธราชบุรีซึ่งจัดพิมพ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖ (พ.ศ.๒๔๖๘) ระบุว่า ในปี พ.ศ.๒๓๖๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ร.๒ โปรดเกล้าให้ย้ายเมืองราชบุรี จากฝั่งขวาแม่น้ำแม่กลอง ไปอยู่ฝั่งซ้าย แล้วสร้างกำแพงเมือง

ตราราชสกุล “ฉัตรไชย” และตราประจำพระองค์กรมพระกำแพงเพชร อัครโยธิน ที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki> และหนังสือ บวรฉัตรวาลีก (การรถไฟแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๖)

ล้อมรอบป้องกันมิให้ข้าศึกเข้าถึงได้ง่าย ครั้นถึงสมัย ร.๕ ในคราวจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ.๒๔๔๐ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายตัวเมืองกลับไปอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำ เมื่อมีการจัดตั้งกองทหารบกตามมณฑลต่าง ๆ จึงได้ย้ายกรมบัญชาการทหารบก มณฑลราชบุรี เข้ามาอยู่ที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำ ในเอกสารของสารคดี* ระบุว่า ช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ (พ.ศ.๒๔๔๔ : ผู้เขียน) ยังคงประสบปัญหาการบังคับบัญชาลำบาก เพราะยังมีทหารประจำการอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วย กล่าวคือ กรมทหารราบที่ ๔ ซึ่งเป็นกำลังหลักยังอยู่ที่สวนดุสิต ทำให้การบังคับบัญชาทั่วากายกัน รวมถึงไม่มีใครปรองดองกับฝ่ายพลเรือน

ในปี พ.ศ.๒๔๔๕ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช ทรงเสนอโครงสร้างกองทัพบกสยามครั้งใหม่ ซึ่งกรมบัญชาการทหารมณฑลราชบุรีประกอบไปด้วย กรมทหารราบที่ ๔ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒ กรมทหารม้าที่ ๒ และกองโรงเรียนนายสิบ โดยมี พ.อ.เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช (เจ้าฟ้าภาณุรังษี) เป็นผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารราบที่ ๔ และหน่วยนี้ได้ย้ายเข้าที่ตั้งบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำในปี พ.ศ.๒๔๔๖ ต่อมาภายหลังการประกาศใช้ พ.ร.บ. ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.๑๒๔ ในมณฑลราชบุรีแล้ว จึงเกิดหน่วยทหารที่ตั้งขึ้นใหม่ ได้แก่ กองพยาบาล กองพันพิเศษ กองพาหนะ กองทหารช่าง และกองทหารพราน ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๔๕๒ มีการจัดรูปแบบกองทัพบกใหม่และขนานนามกรมบัญชาการทหารมณฑลราชบุรีเป็นกองพลที่ ๔ โดยที่หน่วยทหารช่าง (กองทหารช่าง) ขนานนามใหม่เป็น “กองทหารช่างที่ ๔” อนึ่ง เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงดำรงตำแหน่ง ผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารราบที่ ๔ พระยศพันเอก ท่านมีความผูกพันกับกรมทหารราบที่ ๔ มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน กล่าวคือเมื่อยังดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงเป็นนายทหารพิเศษของกรมในปี พ.ศ.๒๔๒๑ หากผู้อ่านเดินทางผ่านช่องทางกำแพงเมืองเก่าด้านทิศใต้

* สารคดี มหาจันทร์, “การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, ปรินตีนิงพจนานุกรมมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ.๒๕๑๘.

ตราสัญลักษณ์ของกองบัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ ซึ่งมีกรมทหารบกรบที่ ๔ (กรมทหารหน้า) เป็นหน่วยหลัก ปรากฏอยู่บนอาคารแผนกสนามฝึกและสนามยิงปืน กองบริการ กรมการทหารช่าง บริเวณกำแพงเมืองเก่าด้านทิศใต้ฝั่งกองบัญชาการ หน่วยทหารหน่วยนี้ย้ายเข้าสู่พื้นที่ค่ายภาณุรังษีตั้งแต่ ปี พ.ศ.๒๔๖๖ โดยยังไม่ปรากฏนามค่ายในเมืองต้น เป็นแต่ผู้คนทั่วไปเรียกขานว่า “ค่ายหลุมดิน” ต่อมาหน่วยนี้แปรสภาพเป็นกรมทหารรบที่ ๒๑ (ต้นกำเนิด ร.๒๑ รอ.ในปัจจุบัน)

ช่องทางระหว่างกองบัญชาการกรมการทหารช่าง และ ช.๒๑ บริเวณอาคารของแผนกสนามฝึกและสนามยิงปืน กองบริการ

กรมการทหารช่าง ติดกับกำแพงเมือง บริเวณชั้น ๒ ของอาคารจะสังเกตเห็นตราสัญลักษณ์ของกองพลทหารบกที่ ๔ พร้อมปี พ.ศ.๒๔๖๐ กำกับไว้ ซึ่งในปีนั้น พลตรีพระยาพิไชยชาญฤทธิ (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นผู้บัญชาการ ในปี พ.ศ.๒๔๕๕ สมัยรัชกาลที่ ๖ มีการประลองยุทธขนาดใหญ่ของ กองทัพบกสยามขึ้นในพื้นที่อยุธยา กรมทหารบกรบที่ ๔ เข้าร่วมในครั้งนั้นด้วย ปรากฏนามค่ายทหารว่า “ค่ายหลุมดิน” และโดยที่จอมพลสมเด็จพระราชาธิบดีจุลาลบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงมีคุณูปการต่อหน่วยทหารในกรมทหารบกรบที่ ๔ มาอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ.๒๕๐๔ เจ้ากรมการทหารช่าง(พ.อ.กาจบัณฑิต โชติกาญจน) ดำริให้ พ.อ.ดำเนิน เลชะกุล ค้นคว้าประวัติของค่าย กช. เพื่อหาชื่อที่เหมาะสมประกาศตั้งเป็นมงคลนามของค่าย จนได้ชื่อยุติเป็น “ค่ายภาณุรังษี” เมื่อ ๑๗ มี.ค.๒๕๐๔ โดยมีพิธีเปิดป้ายค่ายภาณุรังษีเมื่อ ๒๒ มิ.ย.๒๕๐๙ *

การประลองยุทธใหญ่ของทัพบกสยาม พ.ศ.๒๔๕๕ สมัย ร.๖ พื้นที่อยุธยา ในภาพคือการสร้างสะพานเครื่องหนุนลอยโดยทหารช่าง

ทรงประจำกองลูกเสือมณฑลราชบุรี(สมัย ร.๖) พื้นที่งเงินแก่กลางรงมีรูปรองพระบาทวางบนพานทอง เพื่อให้ลูกเสือทุกคนระลึกว่า มณฑลนี้เป็นมณฑลสำคัญทางทิศตะวันตกของกรุงเทพฯ รงนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๖๗ เนื่องในการเสด็จทอดพระเนตรการประลองยุทธเสือป่าและลูกเสือที่ราชบุรี ต่อมาถือเอาเป็นต้นกำเนิดตราประจำจังหวัดราชบุรีดังภาพขวาอีกด้วย

พระประวัติโดยย่อของ จอมพลสมเด็จพระราชาธิบดีจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเป็นพระราชโอรสใน ร.๔ และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนี ประสูติเมื่อ ๑๑ ม.ค.๒๔๐๒ ทรงเป็นพระราชอนุชาพร้อมพระครุภทรใน ร.๕ ทรงเป็นจอมพลที่ทหารรักมาก มักออกพระนามว่า “สมเด็จพระวังบูรพา” ทรงเป็นจอมพลในรัชกาลที่ ๗ พวกทหารมักจะแบกพระองค์ท่านขึ้นบนบ่าแห่แหนในวาระที่มี

จอมพล สมเด็จพระราชาธิบดีจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระผู้มีพระนามเป็นที่มาแห่งค่ายภาณุรังษี ด้านขวา คือตราประจำพระองค์ (ตราสุริโยทัย)

การฉลองต่างๆ ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดกิจการไปรษณีย์ไทย เสด็จทิวงคต พ.ศ.๒๔๗๑ ทรงเป็นต้นราชสกุล “ภาณุพันธุ์” นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นกำลังหลักของ ร.๕ ในการปฏิรูปโครงสร้างกองทัพบกสยามในปี พ.ศ.๒๔๓๕ - ๒๔๔๔

อนึ่ง กรมทหารราบที่ ๔ นี้ เป็นกรมทหารที่เก่าแก่ตั้งมาคร่าวกรุงศรีอยุธยา บ้างก็เรียกว่า “กรมทหารนำ (หน้า)” หรือ “กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง” หน่วยทหารหน่วยนี้คือกองทหารหลักที่ตั้งอยู่ ณ ค่ายภาณุรังษี (ปัจจุบัน) มาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๔๖ ผู้สนใจโปรดอ่านตำนานกรมทหารบกที่ ๔ ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑

สำหรับเรื่องที่เคยเป็นข้อถกเถียงบางประการ เช่น ในการเขียนนามของพระองค์ท่านทั้งสองเป็นอักษรโรมัน (ภาษาอังกฤษ) เท่าที่ค้นคว้าได้จากเอกสารเก่าพบว่า คำว่า “ภาณุรังษี” สะกดเป็น “BHANURANGSI” ส่วน “บูรฉัตร” สะกดเป็น “PURACHATRA” ขณะที่คำว่า “ฉัตรไชย” สะกดเป็น “CHATRAJAYA” ส่วนการถกเถียงเรื่องการเขียนพระนามของ “กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน” กับ “กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน” นั้นกองพลทหารช่างเคยมีหนังสือสอบถามไปยังทายาทก็ได้รับคำตอบว่าให้ใช้ “กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน” ซึ่งรวมถึงคำว่า “PURACHATRA” และ

การนิยมใช้ “ฉัตรชัย” แทนคำว่า “ฉัตรไชย” ทั้งนี้ผู้เขียนหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวอ้างกฎเกณฑ์ของราชบัณฑิตยสถาน เนื่องจาก กฎเกณฑ์ดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังทั้งสองพระองค์ หลักฐานยืนยันพระนามในอักษรโรมัน(ภาษาอังกฤษ)ปรากฏบนแสตมป์จากซ้าย “PURACHATRA” และขวาเป็นแสตมป์ ชุด “150th Year Commemoration of Prince Bhanurangsi Commemorative stamps”